

KERTINĖ
PARAŠTĖLietuviški žydai ir
„šabės gojim”

Šis *Draugo* kultūrinio priedo numeris atšaukia veidus ir balsus, vardus ir likimus...

Amžina atilsis Isakas Kaplanas (prieš 40 metų Thomas Mann'ui Nidoje aiškinęs Maironio mirties reikšmę), Amsterdame temperamentingai įrodinėjęs skeptiškam olandų advokatui, kodėl nedidelės tautos turi teisę atsiskirti nuo imperijų. Bernardas Karawatzkis Kopenhagoje pasakoja apie savo būdingą Rytų europiečio likimą: naciai ir komunistai, iš Lenkijos išbloko vaiko bremingas Lietuvoje, po karo bičiulystė su lietuvių partizanais, vėl Lenkija, politinė veikla, emigracija, daniškai išleista atsiminimų knyga. Ichokas Meras Čikagoje ragina atsikratyti „žydo-enkavedisto” ir „lietuvių žydaudžio” stereotipų. Aleksandras Štromas New York'e įrodinėja, kaip Lietuva išsivaduos, bendraudama su kitomis imperijomis tautomis. Emanuelis Zingeris atstovauja Sąjūdžiui ir ieško jidiš šrifto, kurį sunaikino Lietuvą okupavę komunistai. Su netikėtai susitiktu bendraklasiu George Birman'u bandome atmintyse atkurti 1941 metų Kauno IX gimnaziją, sušaudytą ir užkastą laiką. Laiko užtvaros bematant sugriūva, susitikus su šviesiaja kauniete Irena Veisaite. Berelis Kaganas Brooklyn'e ilgus dešimtmečius kruopščiai, kaip senieji Toros tyrėjai, rašo 19-ojo šimtmečio Lietuvos kaimų, žydų ir lietuvių, istoriją; kalbėdamas telefonu staiga prisimena savo senąją butą prie Rotušės aikštės. Tos pačios prieštvaninio Kauno inteligentijos intonacijos pasigirsta Grigorijaus Smoliakovo telefoniniam balse. Ir, pagaliau, Kaune, 50 metų prarają užpildo kitų bendraklasių — Jochevedos-Marijos, Čartokaitės-Inčūrienės ir Aleksandro Dubatausko — veidai ir balsai — Sibira, Kauno getą ir genocidą išgyvenusieji, diasporą patyrusieji, Rotušės aikštėje susitinkame kaip broliai ir seserys, Lietuvos pragariškųjų metų vaikais ir liudininkais.

Tie balsai žydiški ir, drauge, lietuviški. Jiems bendras gilus žydiškojo likimo pajutimas ir prisirišimas prie Lietuvos. Vienas jų pagrindinių refrenų: „Juk mes Lietuvoje nuo Gedimino, Vytauto laikų...”

Koksai tvirtas, nors ir apgriautas, turėtų būti lietuvių-žydų draugystės pamatas. Kodėl tad spaudoje ir pokalbiuose su kai kuriais tautiečiais vis, įkyriai, tebeišnira visai kitoki žydai? Tebegirdime, kad „jie” — o negausios išimties neva tepatvirtina „geležinę taisyklę” — esantys klastingi, savanaudiški padarai, kurių pagrindinis tikslas esąs šmeižti, neteisingai kaltinti visus lietuvius ir visokeriopai sunkinti jų gyvenimą? Net išėję iš bažnyčios, kur jie ką tik meldėsi „žydėliui” (Jėzui) ir jo „žydelkai-

tei” motinai (Marijai), kai kurie tautiečiai tais pačiais liežuviais ima badyti tuos niekadėjus „žydus”.

Šias neapkantos gėlytes, deja, reguliariai palaisto ir kai kurie žydai, kuriems Lietuva tėra „žudikų ir kapinynų kraštas”. Jų raštuose iškrypsta Lietuvos istorija, nutylimos lietuvių kančios, pranyksta konkreti lietuvių-žydų draugystė, lietuviai pavirsta primityviomis, veidmainingomis, kraugeriskomis figūromis — panašiomis, kaip du kraujo lašai, i antisemitinėje rašlavoje vaizduojamus žydus.

Bet ar tos nuodėmės pateisina mūsų nuodėmes — antisemitinių stereotipų gajumą mūsų pačių tarpe? Antrojo pasaulinio karo metu buvo užsimota išnaikinti visą žydų tautą. Ar tai neturėjo mūsų sukursti, priversti mus susimąstyti, peržiūrėti savo psichų pastoges ir kai ką iš jų išmesti. Didžiojoji tuos, kad Lietuva (išskyrus 1941-1944 metus) nėra pogromų kraštas; kad lietuviai ir žydai (Europos kontekste), palyginant, nebologai sugyveno; ir kad, pagal senesnius apkalusėjimus, antisemitizmo (Nukelta į 2 psl.)

Kazys Bradūnas

KAPINIŲ FLEITA

*O senos Vilkaviškio žydų kapinės,
Ant irstančio upelio kranto —
Tenai šešėlyje prieš vandenį
(Tartum žmogus prieš laiką)
Judėjo vinguriuodama žuvis.
Už upės,
Prieglautos sode,
Kas vakarą nematomas
Imdavo pūsti fleitą,
Ir gimnazistų kambarėly keturi
Nutildavom
Prieš liūdną Jeremijo raudą.*

*O senos Vilkaviškio žydų kapinės,
Net nežinau,
Kodėl čia jus prisiminiau,
Atėjęs į Čikagos kazimierines,
Kur kapinės
Dar išieginias apręntos
Ir dar vainikai nenuvytę...*

*O ten toli,
Už upės,
Fleita nutilo
Ir nuplaukė pavandeniui
Žuvis.*

(Pirmoji iš „Vilkaviškio elegijų” naujausiame poeto eilėraščių rinkinyje *Duona ir druska*, už kurį jam buvo suteikta 1992 metų Lietuvos valstybinė literatūros premija.)

Sąskaita turi debetą ir kreditą

BERELIS KAGANAS

Ar žydai — prieš Lietuvos nepriklausomybę? Šis klausimas dabar grynai retorinis. Atkurta Lietuvos nepriklausomybė jau faktas. Kad Lietuva išsivaduos, buvo aišku dar prieš dvejus metus, kai lietuviai atvirai stojo prieš tarybinę okupaciją. Jų kova, pasireiškusios deklaracijomis ir demonstracijomis, susilaukė pritarimo visoje Europoje ir Amerikoje. Tą pat galima pasakyti ir apie kitas dvi Baltijos šalis. Įvairiose Europos šalių konferencijose ir institucijose jų atstovams leista dalyvauti, tiesa, kaip stebėtojams, nes nenorėta susipykti su Tarybų Sąjunga. Kelis mėnesius iki „pučo” Borisas Jelcinas atvirai ir aiškiai sakė, kad reikia leisti trims Baltijos

* Šio straipsnio autorius buvo tarpukario Lietuvos sionistų-socialistų partijos generalinis sekretorius ir Kaune ėjusio jos dienraščio *Dos vort* („Žodis”) redaktoriaus pavaduotojas. Berelis Kaganas yra kelių literatūros istorijos knygų autorius. Naujausias jo veikalas *Jewish Cities, Towns and Villages in Lithuania* (New York 1991) detaliai aprašo Lietuvos miestelius, kuriuose gyventa žydų. Šiuo metu jis gyvena Brooklyn, New York, ir palaiko ryšius su lietuviais bei Lietuva. Kadangi šis jo straipsnis pasirodė Lietuvoje leidžiamame laikraštyje *Lietuvos Jeruzalė*, pasiekiančiame tik nedaugelį lietuvių, ypač išsivijoje, o lietuvių ir žydų santykiai, tų dviejų kultūrų atokumas ir jų susilietimai yra svarbi tema, gavę jo tekstą, jį dabar spausdiname *Draugo* kultūriniam priede.

šalims išeiti iš Tarybų Sąjungos. Tačiau pakalbėkime apie tai, kas mums, žydams, rūpi: apie žydų ir lietuvių santykius.

Iš kai kurių užsienio žydų publikistų straipsnių apie žydų genocidą Lietuvoje kartais susidaro įspūdis, kad žydų istorija Lietuvoje labai trumpa. Iš kai kurių straipsnių matyti, kad jų autoriai net nėra susipažinę su Nepriklausomos Lietuvos (1918-1940) laikotarpio žydų gyvenimu.

Tad kiek metų Lietuvos žydų bendruomenei? Tikslios datos, kada pirmieji žydai įsikūrė Lietuvoje nežinoma. Didysis žydų istorikas Simonas Dubnovas mano, kad tai buvo apytikriai 1350 metais. Dovydas Matisas Lipmanas savo veikale apie žydų gyvenimą Žemaitijoje teigia, kad žydai atvyko į Lietuvą anksčiau. Apskritai galima pasakyti, kad žydai pradėjo įsikurti Lietuvoje prieš kokius 700-650 metų.

Kokie buvo žydų ir lietuvių santykiai? Pirmąjį šimtmetį po jų pasirodymo Lietuvoje žydai nebuvo persekiojami. Vėliau padėtis pasikeitė: 1495 metais jie buvo ištremti iš Lietuvos. Tačiau po aštuonerių metų jiems leista grįžti, buvo gražinti namai, sinagogos, kapinės.

Užfiksuota keletas atvejų, kai žydai buvo šmeižiami ir kaltinami ritualine žmogžudyste. Tačiau paprastai kaltinimai nepasitvirtindavo ir įtariamieji būdavo išteisinti. Pasitaikydavo, kad turgaus dieną sukurstyti valstiečiai užpuldavo žydus, bet tokie ekscesai neperaugdavo į masinius pogromus, kaip, sakysim, Lenkijoje, Rusijoje, Ukrainoje. Galima sakyti, kad Lietuva nebuvo pogromų kraštas.

Apie žydų ir lietuvių privačius ir socialinius santykius mažuose miesteliuose (kiekgi Lietuvoje buvo didelių miestų?) galima susidaryti vaizdą iš čia pateiktamų kai kurių surašytų faktų.

Kai kildavo ginčas tarp žydo ir kataliko, jie kreipdavosi į oficialų teisumą. Jei žydai tekdavo duoti priesaiką, ji siūsdavo į sinagogą pas rabiną. Taip buvo, pavyzdžiui, Biržuose 1695 metais, ir, manau, ne tik tuo vienu atveju. Jei žydų ir lietuvių santykiai būtų blogi, taip tikriausiai nebūtų elgiamasi.

1791 metais caras Pavelas išleido įsakymą perduoti Vilkiją su aplinkiniais kaimais grafienei Marijanai Zabelai; lietuviai valstiečiai tam pasipriešino. Jiems vadovauti ėmėsi žydas Abamas Markusas. Kartu su valstiečiais jis 1819 metais nuvyko į Peterburgą ginti jų teisių. Įsakymas buvo laikinai sustabdytas, bet vieną 1823 metų dieną atvažiavo policininkų kuopa su imti Markuso. Apsiginklavę kirviais ir lazdomis valstiečiai sužlugdė policininkų ketinimą — apgynė Markusą.

1831 metų sukilimo metu dvylika Salantų žydų buvo sučiupti ir vedami pakarti. Tą dieną buvo katalikų šventė, ir bažnyčioje gausiai susirinko lietuvių. Vietinis turtuolis Eliahu Gutkinas įbėgo į bažnyčią ir paprašė ku-

Berelis Kaganas

gą gelbėti žydus. Kunigas didžiulės procesijos priešaky išėjo iš bažnyčios ir žydus išgelbėjo.

1877 metais Ukmergėje įvyko didžiulis gaisras. Lietuviai padėjo žydams padegėliams maistu, drabužiais. Taip atsitiko ir 1883 metais gaisro metu.

1880 metais ir vėlesniais metais Jurbarko katalikai šelpdavo vargingus žydus. Lietuvių valstiečiai dažnai atveždavo rabinui vištų, kiaušinių, pieno, kad šis padalytų žydų varguoliams.

1881 metais Šakiuose įvyko didelis gaisras. Miestelio katalikų komitetas įteikė žydų komitetui 473 rublius žydų padegėliams.

Po 1883 metų gaisro Laižuvo valstiečiai pačiame lauko darbų įkarštyje be atlyginimo vežė plytų sudegintiems namams atstatyti.

1891 metais Zeimelio burmistras kas dešimtą savaitę pristatydavo žydų bendruomenei 35 pūdus miltų, 50 svarų cukraus.

Dvidešimtojo amžiaus pradžioje

Kėdainiuose lietuvių gydytojas

Inderavičius prieš kiekvieną žydų

šventę dovanodavo žydų varguo-

liams arbatos, cukraus ir pinigų.

Taip elgdavosi ir kiti miesto

lietuvių inteligentai.

Per tokį ilgą laikotarpį buvo įvykdyta ir nemažai nusikaltimų žydams. Čia, žiūrėk, viename kaime buvo išžudyta žydų šeima, kitur užmuštas žydas žemdirbys, užpulta žydo karčema ar kelyje nužudytas pirklys, pagrobta žydu mergina verčiama bažnyčioje krikštytis... Būta ir kitokio smurto prieš žydus, bet paprastai jis nebuvo masinis — žinoma, iki Didžiosios Katastrofos.

Būdingas laiškas, kurį savo giminaiciams 1899 metais rašė buvęs Luknės gyventojas Išajohu ben Ošeris iš Bostono: nepalikite Lietuvos, nes čia, Amerikoje, klesti antisemitizmas.

O kokia buvo padėtis nepriklausomoje Lietuvoje tarpukario laikotarpiu? Iš pradžių, po 1918 metų, žydai turėjo plačią kultūrinę autonomiją, ir jų politinė situacija buvo nebloga. Bet vėliau padėtis vis blogėjo, žydų autonomija pamažu buvo varžoma, o ekonominė politika aiškiai nukreipta prieš žydų prekybininkus ir verslininkus. Todėl tūkstančiai žydų kasmet emigruodavo iš Lietuvos. Tačiau vieno dalyko negalima užmiršti: žydų nacionalinė kultūra Lietuvoje — švietimas, literatūra, teatras jidiš ir hebrajų kalbomis — klestėjo.

Dabar priėjome prie liūdniausios ir baisiausios Lietuvos žydų istorijos ribos — Katastrofos. Trūksta žodžių išsakyti kad ir mažą dalelytę to, ką žydo širdis jaučia, prisiminus gyvuliškas, bestiališkas nacių piktadarybes Lietuvoje. Dar labiau širdį slegia, žinant, kad tūkstančiai lietuvių dalyvavo žydų žudymo akcijose, žydų, kurie šimtus metų kartu su lietuviais gyveno neblogoje kaimynystėje. Tūkstančiai lietuvių ne tik vykdė nacistų velniškus įsakymus, bet Lietuvos provincijoje ir patys, savo iniciatyva, sunaikino dešimtis tūkstančių žydų.

Galima suprasti kai kuriuos JAV ir Izraelio žydų vadovus, buvusius Nemuno krašto gyventojus, kurie kėlė Lietuvai reikalavimus ir kaltinimus tuo metu, kai lietuviai ėmė vis aktyviau reikalauti išvaduoti savo kraštą iš tarybinės okupacijos. Pabrėžiu — galima juos suprasti, bet jokių būdu ne pateisinti. Ir štai dėl ko. Būvo reikalaujama neleisti Lietuvai išsivaduoti tol, kol jos vadovai atvirai nepripažins kaltės dėl Lietuvos žydų katastrofos. Tačiau pastaraisiais metais jau buvo aišku, kad trijų Baltijos respublikų nepriklausomybė — artimos ateities klausimas. Vadinasi, pastangos priešintis tam buvo iš anksto pasmerktos pralaimėjimui, o politiniai vadovai nepradedam kovos, kai nėra galimybių ją laimėti. Tai strateginė klaida. Antroji klaida — principinė: ar galima apkaltinti dėl Lietuvos žydų sunaikinimo visą lietuvių tautą?

Tiesa, būta lietuvių, kurie neretai rodė neapykantą žydams. Tačiau nuo neapykantos iki žudynių — tolimas kelias. Nemaža lietuvių užjautė persekiojamus žydus, dalis padėjo aktyviais veiksmais.

Apie eilinių lietuvių požiūrį į žydų Katastrofą pateiksiu vieną faktą, kurį man pačiam teko patirti. Mes, septyni žydai, tris mėnesius slapstėmės vieno kaimo tvarte. Šis septynetas kiekvieną ankstyvą rytą ir vėl vakarą prasmukdavome į valstiečio gryčią. Iš kairės ir dešinės stovėjo valstiečių namai. Kaimynai tikriausiai buvo pastebėję mūsų šešėlius, keturis kartus per dieną slenkančius nuo tvarto į namus ir atgal. Bet niekas neišdavė.

Kalbant apie Lietuvą, negalima užmiršti teigiamo 700-650 metų istorinio patyrimo, kai žydai čia gyveno ir sukūrė nuostabius dvasinius lobius.

(Lietuvos Jeruzalė, 1992 metų kovas, Nr. 3, Vilnius)

Šiame numeryje:

Lietuviai ir Lietuvos žydai: du žvilgsniai į mūsų santykius • Kazio Bradūno eilėraštis • Atstatoma Lietuvos Jeruzalė • Dvi ištraukos iš Bernardo Karawatzki knygos „Jernulven” • Marko Zingerio eilėraščiai • Laiškai iš Vilniaus (3) • Sukaktuvininkas Jonas Dainauskas • Lietuvių dailės „Odiseja I”

Atstatoma Jeruzalė Rytų Europoje

Londonė yra leidžiamas plačiai skaitomas anglų kalba laikraštis *Jewish Chronicle*. Jo kultūriniam priede, 1992 m. balandžio 24 d. laidoje, redaktorė Jenni Frazer pateikia išsamų reportažą „Rebuilding Jerusalem in East Europe“. Straipsnis labai įdomus, o iš karto akį pagauna jo įvadas: „Tuo metu, kai laisvė plečiasi po plačiai išsimėčiusias buvusios Sovietų Sąjungos valstybes, nacionalizmas yra parodęs savo bjauriąją pusę. Bet Lietuva, kaip Jenni Frazer praneša, pasirodo esanti išimtimi“.

Jenni Frazer primena, kad Lietuvos sostinė Vilnius buvo kadaise žinoma kaip Rytų Europos Jeruzalė. Šiuo metu žydai veikliai prisideda prie Lietuvos atstatymo, o Lietuvos vyriausybė daro viską, kad žydų bendruomenė būtų atstatyta į savo ankstyvesniąją padėtį. Jenni Frazer žinias apie Lietuvos žydų bendruomenę gavo iš pasikalbėjimo su Sam Yossman, kuris ruošia BBC Radio rusų kalbos tarnybos programas.

Sam Yossman gimė ir užaugo Vilniuje, bet paliko Lietuvą prieš dvidešimt metų. Jis gyveno Izraelyje, o tada persikėlė į Londoną darbuotis BBC Radio World Service. Prieš trejus metus, kai Lietuva kentė sovietinę blokadą, Yossman grįžo pirmą kartą Lietuvon. Jo kontaktai Lietuvoje jam leido paruošti ypatingą PBC radijo programą, kuri buvo transliuojama 1992 metų kovo mėnesį. Šią programų seriją buvo galima klausyti ir Amerikoje, per National Public Radio tinklą. Programų serija pavadinta „This is Your World“. Jose klausytojai iš viso pasaulio galėjo kalbėtis su Rytų Europos valstybių galvomis: Lech Walesa, Vaclav Havel, Vytautas Landsbergis, Ion Iliescu. Programose su lenkų ir rumunų vadais buvo pasisakymų apie augantį tose šalyse antisemitizmą. Tačiau atsiliepiamas Lietuvos prezidentui buvo visai skirtingas. Vienas klausytojas iš Izraelio liudijo apie nepaprastą Landsbergio šeimos įnašą gelbstint žydus. Vytauto Landsbergio motina atliko labai drąsą rolę, gelbėdama Lietuvos žydus drauge su savo jaunu sūnumi, kaip energingus jos sąjungininkus. Ši programa buvo pirmasis bendras projektas BBC World Service ir Lietuvos radijo.

Rabinas David Smith iš Stamford Hill, North London, Britanijos, lankosi vienintelėje likusioje sinagogoje Vilniuje. Rabinas Smith nuolat keliauja tarp Londono ir Vilniaus, prisidedamas prie pastangų atgaivinti žy-

dų bendruomenės gyvenimą Lietuvoje. Pagal jį, Vilniuje gyvena 7,000 žydų, iš kurių 300 lanko religines apeigas, o dar 2,000 žydų gyvena kitur Lietuvoje.

Yossman buvo Vilniuje derinti bendrą radijo siuntą kaip tik tuo metu, kai Lietuva paskelbė nepriklausomybę, rašo Jenni Frazer. Šventės metu vienintelis tikėjimo bendruomenių atstovas, kuris kalbėjo Lietuvos parlamente, buvo rabinas David Smith, kuris vadovauja šiaurės Londono Chaim Ozer ješivai. Vėliau rabinas Smith buvo paskirtas vyriausiu Lietuvos rabinu ir dabar aktyviai puoselėja žydų religinį gyvenimą.

Sam Yossman pats mato atgimimo ženklus: „Kai aš grįžau prieš dvejus metus, prezidento sekretorė turėjo hebrajų-lietuvių kalbų žodyną, ir aš mačiau knygas visokiausiomis kalbomis, įskaitant hebrajų ir jidiš. Buvusi sinagoga, anksčiau paversta kinoteatru „Pionierius“, dabar sugrąžinta žydų bendruomenei. Profsąjungų rūmuose buvo Lietuvos žydų kongresas. Salė buvo papuošta Lietuvos ir Izraelio vėliavomis. Jewish Agency atidarė raštinę Vilniuje ir Lietuvos vyriausybė kalbėjo apie konsulatą atidarymą Izraelyje. Bendruomenė atgavo žydų muziejų. Visai neseniai Lietuvos parlamento užsienio reikalų komiteto pirmininku buvo žydas, Emanuelis Zingeris.“

Žydų bendruomenė Lietuvoje dabar turi apie penkis tūkstan-

čius narių iš maždaug keturių milijonų valstybės gyventojų. Dauguma, Yossman įsitikinęs, yra pilnai įsipareigoję naujajai valstybei. „Jie sako, kad taip, kaip yra britai žydai ir amerikiečiai žydai, jie bus lietuviai žydai. Kai kurie yra skeptikai, kai kurie — optimistai, bet visi yra pasiruošę prisidėti prie Lietuvos atstatymo“. Ir, skirtingai nuo kitų rytinio bloko dalių, žydų prisidėjimas yra sveikinas ne žydų lietuvių. Frazer nuomone, yra net keistų entuziazmo žydams ženklų. Vienas iš jų yra ne žydų grupės projektas „Atrask Europos Jeruzalę“, skirtas tikintiųjų žydų iš Vakarų turizmui. Planuojama išnuomoti pastatą Vilniuje ir jame įrengti grynai ortodoksinį žydų viešbutį. Košer maistas būtų atskraidinamas Vilniun. Turistai aplankytų Panevėžį, Vilnių, Kauną, Trakus ir istorines žydų žydnų vietas.

Panaši iniciatyva vyksta ir Britanijoje. Cambridge žurnalistas Mike Levy planuoja žydų ekskursiją Lietuvon. Jis neseniai grįžęs iš senojo štetl Marijampolėje — iš šio miestelio kilę daug Manchester ir Leeds miestų žydų. Levy sako, kad ypač reikalinga medicininė parama 700 žydų Kaune, o taip pat 300 ne žydų, kurie gelbėjo žydus nuo nacių, ir kuriuos

dabar globoja Kauno žydų bendruomenė. Tie, kurie nori atsekti savo šeimos šaknis Lietuvoje, ras, kad tai gana lengva, nes istoriniai užrašai yra štebinančiai pilni, sako Levy.

Nors Lietuvos žydų istorinių vietų restauracija vyksta, yra rei-

BBC korespondentas iš Londono, Sam Yossman, Vilniuje laiko mikrofoną tuometiniam Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui Vytautui Landsbergiui, ruošiant pokalbį su Rytų Europos vadais, skirtą transliuoti pasauliui.

Kertinė paraštė

(Atkelta iš 1 psl.)

lygis Lietuvoje vienas žemiausių. Tačiau šį pasididžiavimą sukrečia iš (nors ir nereprezentatyvus) kūrybinės inteligentijos atstovo išgirsti žodžiai, jog Lietuvos žydai nusipelnė savo likimo, nes jie „sveikino“ bolševikus ir „žudė“ lietuvius. Visą pateisina ir išteisina „šventasis kerštas“, ar — JAV advokatų mėgiamas terminas — „laikinas pamišimas“. Kadangi kai kurie Lietuvos žydai buvo laikinai apsaugę bolševikiniu mesianizmu, ir masinius kapus mūsų atmintyje ir sąžinėje galima suguldyti visą monolitinį „žydų“ vardu pavadintą gentį

kalingi investavimai iš užsienio. Vyriausio rabino David Smith remiamas projektas „Vilna International“ bando sukelti lėšas iš žydų, kilusių iš Lietuvos. Projekto ypatingas siekis — išsaugoti žydų kapines ir kitus praeities paminklus.

„Net blogomis senomis dienomis“, sako Sam Yossman, „žydams buvo daug lengviau Lietuvoje, negu kitur Sovietų Sąjungoje. Veikė Žydų teatras, aš lankiau žydų mokyklą, buvo galima save kultūriškai suprasti kaip žydą“. O dabar galima žydams save suprasti lietuviams, baigia reportažą Jenni Frazer.

Grigorijus Kanovičius

— kūdikius, moteris ir senelius, sentikius ir sionistus, vargšus ir pasiturinčiuosius. Komunizmu susižavėjusiems lietuviams, rusams ar kitiems tokia kolektyvinė bausmė, aišku, netaikoma. Kai kurių žydų kraštutinė reakcija į genocidą — nepateisinama; kai kurių lietuvių — suprantama ir atleistina. Žydų kaltė kolektyviška, lietuvių kaltė — ne kaltė.

Vėl girdžiu neretą pasiaiškinimą: lietuvių pastabos apie „žydilius“ tėra anekdotiški pasišaipymai, paviršutiniškos išdaigos, kurios nepaliečia lietuvių beveik nežemiško tolerantiškumo. Teko stebėti, kaip mėginimai viešai pasvarstyti tą klausimą išievių tarpe bematant išsiskaido susierzinimą, teisuolišką pasipiktinimą, ir iširdavo. Mėginantieji į šį klausimą giliau skverbtis būdavo apkaltinami nusizengimu grupiniam solidarumui. (Kai kuriems tautiečiams išieviųje buvo lengviau atleisti komunistinio melo talkininkams, negu Tomui Venclovai, nes jis išdrįso kritiškai pažvelgti į lietuvių-žydų santykius!)

Grupinis solidarumas — natūralus ir dažnai sveikas dalykas, ypač kai grupės susiduria su pavojumi jų pačiai egzistencijai. Ir lietuviai, ir žydai žino, kaip sunku garsiai prisipažinti, jog tavo grupės narys yra baisiai nusikaltęs. Jo nusikaltimų šešėlis krinta ir ant tavęs, nors ir patys nebūtumei kaltas, sudrumsčia tavo grupės įvaizdį pasaulio akyse. „Savuosius“ reikia ginti, kad ir ką jie būtų padarę. Tačiau kartais savo grupei daugiau pasitarnauja tie, kurie atsisako tokiame solidarumui aukoti tiesą ir žmoniškumą.

Laikydami grupinio solidarumo drausmės, taip ir nuodug-

niau neatsakėme į svarbius klausimus. Kokie demonai buvo pažadinti 1941-1944 metais? Kur to akiai naikinančio tūžmo versmės? Kur lietuviškojo antisemitizmo šaknys, kokios jo struktūros? Nacistiniam ir komunistiniam totalitarizmui klestint, atsivėrė kraupi dorovinė tuštuma. Jis ne tikai kėlė siaubą ir skatino pasipriešinimą, bet ir gundė — susilieti su visa aprėpiančia ideologija, tapti totalitarinės galybės ir pasekėjams teikiamų privilegijų dalininkais, pasinaudoti jo siūloma „laisve“ — laisve nekęsti, kankinti, žudyti, daryti tai, kas anksčiau buvo tvardoma ar uždrausta, įkūnyt savo drąsiausias fantazijas. Tačiau ir totalitarizmas visko nepaaiškina. Puiku, kad Lietuvoje nebuvo masinio pronacistinio judėjimo, kaip Prancūzijoje, Olandijoje ar Norvegijoje. Bet kodėl tradicinės religinės ar kultūrinės užtvaros pasirodė esančios bejėgės, nesugebėjo sustabdyti žudynių 1941 metais ir lietuvių dalyvavimo žudikų batalionuose? Kodėl Hitlerio haliucinacijos sugebėjo paveikti ne tik tai nusikaltėlius ir iškrypėlius, bet ir „normalius“ berniukus ir subrendusius vyrus?

Žydai taip pat patyrė tą totalitarinio mesianizmo pagundą, kuriai dauguma jų, kaip ir lietuvių, atsispyrė. (Šią temą savo romane *Nenusigręžti nuo mirties* gvildena lietuvis Grigorijus Kanovičius; jos transatlantinį variantą, romane *Red Love* — žydų kilmės amerikiečių autorius David Evanier.) Vengdami apie tai kalbėti, iki šiol neparašėme ir didžiosiomis pasaulio kalbomis neišleidome istorinio veikalo apie nacių okupaciją. Mūsų grožinėje prozoje ši tema kol kas tik prabėgom tepaliesta; poetai (Martinaitis, Geda, Mackus, Blekaitis, ir kiti) ją giliau užgriebė. Atidžiau pažvelgę į savo kolektyvinę psichę, gal pastebėtume, jog tasai „nekaltas“, „anekdotinis“ antisemitizmas didžiųjų sukrėtimų laikais sugeba kokybiškai pasikeisti ir, sukergtas su absoliučiu žydų religijos, kultūros bei istorijos nepažinimu, pavirsti visuotinė, naikinančia neapykanta. Ir „nekaltuose“ išsireiškimuose žydas jau užprogramuotas kaip radikaliai kitoks — KITAS (Sartre'o „L'Autre“), nuasmenintas ir nužmogintas. Nuo to, prašvitus totalitarinei „laisvei“, į fizinį

(Nukelta į 4 psl.)

Bernard Karawatzki

Iš knygos „Geležinis vilkas“

Dvi ištraukos

Vargo metai

Mano motina uždirbdavo tris šimtus senųjų rublių per mėnesį (maždaug 40 dolerių), dirbdama kaip valytoja. Lig šiol aš dar vis nesuprantu, kaip ji nenumirė badu tais metais tuoj po karo. Mano vargšėi motinai nedera buvo prašyti žmoniškesnio atlyginimo už jos darbą, nes mano tėvas tuo metu kalėjo Sibiro lageryje, nuteistas už išdavystę. Jis buvo nekaltas, lygiai kaip ir milijonai kitų kalinių, tik jis išliko, kai milijonai kitų žuvo, niekad net neįsteigę patvirtinti fakto, kad jie buvo neteisin-gai apkaltinti. Vienintelė jų bausmės priežastis — kraštui reikėjo neapmokamų vergų, milijoniniais skaičiais, kad jie vykdytų valdžios fantastiškų ir mižiniškų projektus. Mano šeima buvo laimingesnė. Mes įstengėm vėl susiburti, kai mano tėvą iš lagerio paleido.

Mano motina buvo išdaviko žmona, laikoma laiminga, kad ir jos su dviem vaikais Sibiran neištrėmė, kaip milijonus kitų išdavikų žmonių. Ji taipgi buvo laiminga, kad įstengė mano broliukui ir man išrūpinti vietą našlaityne. Laimei, visur yra gerų žmonių, ir vienas iš tokių, žydė dirbanti našlaityne, mus priglaudė. Ji žinojo, kad mano motina gyveno pusbadžiui. Ji taip pat žinojo, kad mes buvom išdaviko vaikai, bet ji buvo geras žmogus ir priėmė mus savo pačios atsakomybėn. Kokia sunki tai buvo atsakomybė, supras tik tie, kurie patys yra gy-

Bernardas Karawatzki (dešinėje) pokario laikais Vilniuje su savo jaunesniu brolu Eriku.

venę po teroro. 1948 metais vienas mano mamos pažįstamas iš valdžios įstaigos, kurioje ji plaudavo grindis, jai prasiarė, kad jos pavardė įtraukta į sąrašą žmonių, išvežamų į Sibirą. Šis pareigūnas, komunistų partijos narys, rizikavo įkalinimu, gal ir savo gyvybe, kai jis

mano motinai patarė nedelsiant kur nors slėptis — kol tas tikras skaičius asmenų iš to sąrašo jau bus buvę išgabenti į rytus.

Tą dieną mes trys pradėjome savo klajojimą po visą miestą. Traukėm nuo vieno draugo pas kitą, beldėmės į vienas duris ir į kitas daug valandų — bet niekas nenorėjo mūsų įsileisti. Nė vienas nenorėjo rizikuoti pats būti apkaltintu, kad pataikavo išdaviko šeimai. Taip darydami, jie būtų įvykdę didžiausią nusikaltimą — parodę neišikimybę valdžiai. Tik labai vėlai tą naktį mano motina paplūdusi ašarose surado draugą, kuris, duris pravėręs, jai pasakė: „Eikš vidun, Sara“. Jis suvokė, kad mes bėdų, ir klausimų neklausė.

Tragiškiausia iš visa tai buvo štai kas — kai netrukus po to, kai išjudėjo eselonas į Sibirą, tuos, kurie išsislapstė, kad išliktų, pavadavo lygiai toks pat skaičius kitų nekaltų žmonių. Valdžia paprasčiausiai vykdė planą, kuriame buvo griežtai nustatytas skaičius išvežtinų žmonių. Niekas iš mūsų šito nežinojo. Tas senas komunistas, kuris mums tai išaiškino, kaip griežčiausiai laikytiną paslaptį, iš tikro nenorėjo mums priekaištauti, kad kaip tik dėl mūsų buvo suimti kiti ir išvežti. Mes visi buvom žmonės. Mes visi buvom nekalti. Mes visi norėjom gyventi.

Geležinis vilkas

...Jis juok leidžia savo saulei tekėti blogiesiems, siunčia lietuvių ant teisųjų ir neteisųjų.

Mt 5:45

Nuo tos akimirkos, kai jis aukštieklininkas krito ant šaltos, šlapios žolės, jis pradėjo žaibiškai greičiu galvoti, kaip galima kritiškais atvejais, kai gyvybė pavojuje. Jo mintys buvo nepaprastai aiškios ir tikslios.

Smarkus lietus taškėsi aplink jį. Viskas buvo lietaus puolama — medžiai, krūmai, žolė. Lietus purškė jam į veidą, tai nebuvo reikalo jam atmerkti akis. Jis sykį bandė, bet lietus jį tuoj pat apakino.

„Vis vien tamsu, ir matau žaibą pro užvožtus savo akių vokus“, pagalvojo jis.

Algirdas bandė pajudinti galvą, bet tas judesys buvo labai skaudus. Viena iš rusų kulų buvo peršovusi kaklą. Kulka greičiausiai nepataikė į gyvagyslę, nes kraujas tekėjo ganėtinai silpnai. Šaltas lietus skalavo kraują žemėn, bet po kaklu jis galėjo jausti jo šilumą.

„Su tokia žaizda galėčiau metų metus gyventi. Kulka krūtinėje blogiau. Jausmas, lyg prakeiktas rusas būtų pragręžęs plaučiuose skylę. Velniai, tu“. Jis bandė paskutinę mintį išreikšti balsiai, bet pasidavė, supratęs, kad bet kokios pastangos kalbėti tesupainiotų padėti.

„Jis turbūt čia už kelių metrų negyvas gulė“, pagalvojo jis. „Aš labai aiškiai mačiau, kaip jis susiėmė už galvos ir parkrito, par-trenktas mano vieno šūvio. Jis krito priekiu, veidu į žemę. Kur aš apie tai skaičiau? Jo, tai buvo Dumas. Ten kažką rašė, kad jei kas nors krenta ant nugaros, jis gyvens, nors ir sužeistas buvo. Nesąmonė. Neturiu šanso likti gyvu. Aš čia nukraujuosiu ir mirsiu, ir tai atsitiks dar prieš rytą. Gal už valandos. Priklausau, kaip greitai pavargsiu“.

„Mirštu, mirštu... Keista mintis. Taip pat rami mintis. Aš visada įsivaizdavau, kad aš tą mintį ramiai priimsiu, laikui atėjus. Visą savo gyvenimą aš ramiai vertinau atėjus, kad man reikės mirti. Ypač paskiausiais pora metų. Niekad nesitikėjau labai ilgai gyventi. Čia miške, mūsų sąlygomis, vidurkis — dveji metai. Kaip ilgai esu buvęs vienas iš miško brolių? Nuo 1945 metų birželio 15 dienos. Šiandien rugpjūčio šešta — daugiau kaip trejus metus. Daug iš mūsų nužudė per pirmą operaciją prieš priešą, ir aš jau dusyk pašautas. Štai į kairįjį petį

pernai žiemą, o dabar to prakeikto ruso. Įsivaizduok, aš, Algirdas Markevičius, vikriausias ir atsargiausias iš visų Geležinių vilkų, jo nemačiau. Jis turbūt ten stovėdamas laukė, nejudėdamas, su ginklu jau ilgai pasirošęs, man net neprisigretinus. Laimė, kad man ir rankas nešovė. Jis tą pačią akimirka gavo atlygį“.

„Esu tikras, kad jis dabar negyvas. Tegul ilsis ramybėje. Čia karas, ir vikriausias teislika. Tegul Dievas atsiima jo sielą, kai jis atsiims mano ir tegul Dievas nusprendžia, kas iš mūsų bus. Daug kas turi mirti, kad kiti galėtų gyventi. Dauguma mirusių — jauni. Kodėl mes? Tam klausimui nėra atsakymų. Taip Dievas norėjo, taip ir aš norėjau, kadangi būčiau galėjęs namuose pasilikti. Ne, nebūčiau galėjęs. Aš pasirinkau savo dalį. Nuostabu, kad Dievas mane atleidęs nuo nepakeliamo skausmo. Kad galii pilna sąmone pasaulį apeleisti. Žavų pajusti lietuvi ant veido, pajusti šaltą žemę ir sugebėti šypsotis savoms mintims“.

„Isivaizduok — įstengiu dar šypsotis šitokioj savo buklėje. Žinau, kodėl galii šypsotis. Tai todėl, kad esu laisvas žmogus. Žavų apleisti žemę, įsitikinus, kad vergu niekad nebuvau. Verčiau būsiu pastipusiu liūtui, negu gyvu šunim“.

„Tie velniai... Jie atnarsų Lietuvą okupavo, dabar ir pasiliks. Jie mane ir mano miško brolius apšaukė kriminalistais ir banditais. Mus, kurie drįstame gintis prieš okupantus!“

„Tie velniai... Ką jie mano tėvui padarė? Jį dienos šviesoj išvežė iš miesto, kuriam mes gyvenom; paskui jis dinga. Tai buvo prieš aštuonerius metus. 1940 metais — kai jie pirmą kartą Lietuvą užpuolė“.

„Mano tėvas. Prisimenu, kaip jis mane pakėlė aukštai savo stipria ranka, ir visiems pasakė, „Matot, čia ponas Algirdas! Kiek man tada buvo metų? Vieneri. Keli mėnesiai. Prisimenu tėvo balsą ir jo žodžius, „Matot, čia ponas Algirdas! Ar tikrai galima iš taip seniai ką nors prisiminti? Įdomu, ar rusas, mano kul-

Julius Keleras

Laiškai iš Vilniaus (3)

Sveiki mielieji,

Šiandien, kada rašau šias eilutes, Lietuvą turėtų baigti krest prezidento rinkimų drugys. Nervų, istorijos, kivirčių lavina, užplūdusi dar nebrandžią valstybę, vilkims, aprims. Visai ne juokais pabodo peštynės, buitinės rietenos, barniai. Nebemokame išklausyti priešingos nuomonės, argumentuoti, nebepajėgiame diskutuoti be pykčio proveržių, be dantų griežimo. Lietuva, be išlygų pasidalijusi į dvi stovyklas, neretai atrodo panaši į du gaidžius, grasinančius viens kitam perkrimsti gerklę. O tai neabejotinos socialinės depresijos simptomas. Tačiau ne vien šių dienų karštiligė Lietuvoje yra nenormalios padėties ženklas. Daug kas nūnai Lietuvoje yra deformuota, paniekinta, sugniuždyta.

Tad ir šių prezidento rinkimų fonas nebuvo pats gražiausias, nors pasitaikė neįprastų, iki šiol negirdėtų, ne vien tik šypsenų, vertybių. Pačiose prezidento rinkimų išvakarėse per vieną Lietuvos televizijos žinių laidą, pristatant p. Danielą Lozoraitienę ir p. Juliją Brazauskienę, pastaroji, atsakydama (beje, ganėtinai nenoriai) į korespondento klausimą, dėl ko dažniausiai pykstasi su vyru, visai be jokių juokų mestelėjo — dėl neištikimybės. Vakarų auditoriją tikriausiai toks pareiškimas būtų vienai ar kitaip paveikęs, ypač baigiantis priešrinkiminei kampanijai. Tačiau, deja, Lietuva dažniausiai su vakarais susižaukia vien komercializacijos sąsąuka. Bet grįžkime prie p. Julijos Brazauskienės. Ki-

tą dieną B. Rupeikos ir p. Brazauskienės pokalbyje, perduotame per Vilniaus radiją, p. Brazauskienė bandė ištaisyti padėtį: jos teigimu, vyras tapęs geresniu. Jeigu tai tikra tiesa, tai per vieną naktį įvykusią pažangą tereikėtų tik sveikinti. Juk anais partijos šėlsmo laikais sekretoriai ir sekretorėliai, pirmininkai ir pirmininkėliai, važiuodami medžio ti ar išskylauti, nesiveždavo žmonių, tik sekretores. Patvirtinimui — vieno Lietuvos aid'o skaitytojo nuomonė: „Nors pats esu vyras, esu ponios Brazauskienės pusėje, nes suprantu jos nuoskaudą. Ji irgi žmogus, moteris, nors gal ir būsimą prezidentienę. Iš gyvenimo patirties žinau, kaip buvusių valdininkų žmonos, kol šie priiminėdavo „svečius“ ir linksminavosi pirtelėse ir restoranuose, namuose braukdavo vienatvės ašaras. Ar ne todėl nemažai pasiaukojusių šeimai moterų liko savo plačiapečių, į aukštąs pareigas iškopusių vyrų šešėlyje?“ (Vytautas Jankus „Pažvelkime kaip į moterį“, Lietuvos aid's, 1993 m. vasario 10 d. p. 5).

Antras įvykis, ypač prikaustęs žurnalisto dėmesį, buvo Kazio Bobelio ir Valdo Adamkaus pokalbis Lietuvos televizijoje. Tiesą tariant, tai kas vyko, menkai tepriminė pokalbį. Ponas Kazys Bobelis, kaip įnirtęs liūtas, puolė itin korektiškai besilaikantį ir argumentuojantį Valdą Adamką, p. Stasio Lozoraičio patikėtini. Jeigu ne svinguojanti p. Bobelio tartis, manytum, kad kalba LDDP atstovais, dar neseniai tvirtai sėdė-

(Nukelta į 4 psl.)

kos parklupdytas, tą patį galvoja, kaip ir aš? Ne, visiškai nesidomiu jo išgyvenimais. Gal mudu kur nors susitiksim. Tada galėsim viens kitam per nugarą patapšnoti, persimesti žodžiais, prieš stojant priešais aukščiausiajį teisėją. Gal tada sulauksim atsakymą į klausimą, kodėl mes viens kitą žudėm. Jei susitiksim, aš jo paklausu, kodėl jis į šį kraštą atvyko. Ar įmanoma, kad jį čia pasiuntė, eilinį kareivį, ir kad jam reikėjo pareigas vykdyti? Ne, eilinis kareivis naktį nelaukia vienas miške. Jis buvo vienas iš tų striubų. Gerai, kad buvau toks greitas. Kaip ten bebūtų, dabar jo rūšies pasaulyje vienu mažiau. Jis mano tautos nebeskriaus.

„Didžiuliuos, kad esu vienas iš savo tautos vaikų. Žinau, kad šį pasididžiavimo jausmą įsigijau, skaitydamas apie Lietuvos didvyrius ir didvyres iš senovės laikų. Aš su jais greitai būsiu, tautos didvyriais“.

„Skauda. Mano visais kūnas išsekęs. Gal todėl, kad pasigindau mylinčios rankos prisilietimo“.

„Nuostabu, kaip ryškiai galiu prisiminti visus patirtus lytėjimus. Mano tėvo ranka, jo barzda, mano motinos pabučiavimą mano plaukų. Kaip stipriai jaučiu tą momentą, kai gatvėj netyčia paliečiau mergaitės ranką. Tai buvo tada, kai Gražina į mano gyvenimą atėjo. Gražina — man, pati gražiausia pasaulyje. Mes abu sustojom vidury gatvės, pažvelgėm viens kitam į akis, ir žinojom, kad buvome viens kitam paskirti. Mes žinojom, kad Dievas tyčia sukryžiuavo mūsų gyvenimų takus tą dieną ir visiems amžiams. Ir tas nuostabus prisilietimas jos pilvo, kuriame augo mūsų vaikutis, gimisiantis už dviejų mėnesių“.

„Mano sūnus. Aš žinau, kad bus sūnus. Taip, kaip žinau, kad niekad nematysiu, kaip jis atrodo. Gal jis atrodys kaip aš ar Gražina. Ar vienas iš mūsų tėvų. O, Dieve brangus. Aš niekad nesu buvęs taip arti prie Tavo. Duok

ženklą, nors akimirkai, kad nesu veltui gyvenęs. Tai daug reikią, kai miršti. Visos mano mintys tyros. Mano širdis tyra. Tavęs prašau, visagali Dieve, atsakymo. Kas atsitiks Gražinai, mano vaikui, mano tautai? Aš dėl jų savo gyvybę atidaviau...“

„Ačiū, Dieve mielas. Dabar regiu ateitį. Aiškiai matau svetimą dešimtmetį berniuką, kuris pro čia rytoj praeis — kai būsiu jau miręs. Jis nevikriai eina miestą, su mano kulkosvaidžiu, paslėptu savo kelnėse. Mūsų tėvai gyvena toj pačioj vietoj, už daugelio tūkstančių kilometrų, šios žemės šaltiausioj šaly. Jie tam pačiam lagery, bet viens kito nepažįsta, ir jie niekad nesišnekės, nes mano tėvas greit mirs. Vieną dieną šis berniukas gatvėje sutiks Gražiną ir mano sūnų. Jie įdėmiai viens kitą peržvelgs ir norės kalbėti, bet jie juk svetimi. Jie turės keistą jausmą, kad jie kažkaip surišti. Kai berniukas užaugs, taps vyru, jis apie mane parašys apsakymą. Mano sūnus kada nors galės šį apsakymą savo kalba paskaityti. Kai mano sūnus bus senukas, jis gyvens laisvojoje Lietuvoj. Gražina to niekad neišvys. Ji niekad nebeištekės. Mano sūnus taps lietuvių kalbos mokytoju. Gražina jam papasakos apie mano draugą, kurį vadino žaliu velniu. Apie miško brolius, apie laisvės kovotojus, apie žaliukus — apie visus, kurie išėjo į miškus, kovojo ir žuvo dėl savo laisvės. Ačiū, Dieve mielas“.

Algirdas neteko sąmonės. Jis nežinojo, kaip ilgai, valandai ar tik minutei. Jam tai nelabai daug tebereikišė. Jo pirma mintis — jis gyvas, ir jis žinojo, kad kai jis kitą kartą nualps, jis nebeatsikels. Jis jautė, kad mirtis buvo labai arti, bet mirtis nebuvo pabaisa. Mirtis buvo jo draugė, kuri jį perkels į kitą krantą, ten, kur prasideda amžinybė.

Jis jau lėtai galvojo, ilgais sakiniiais, ir jis juto, kad jo kvėpavimas darėsi vis lėtesnis ir silpnėnis. Jo mintys vėl sukosi apie šį mišką, kuriame jis praėjusius trejus metus gyveno,

ligi šios nakties, miške, kuriame jis įstengė beveik dvidešimt vienerius žemiškus metus praleisti. Paskui jis vėl patyrė tą patį...

Buvo graži popietė. Saulė švietė pro medžių šakas, ir miško ramybė, jo išmintis ir begalinė patirtis, ir susimąstymas perdūrė jo mintis ir

Bernard Karawatzki JERN- ULVEN

Bernard Karawatzki knygos danų kalba „Jernulven“ (Geležinis vilkas), išleistas Borgen leidyklos Kopenhagoje, viršelis.

MANO GENTYS

Visų žmonių gyvenimas kaip vienas, krosnelė treška, tyliai žaidžia dienos, armonikėlė, ir veidai rausvuoją, šešėliais žaidžia skaidriabalsis rojus.

Visi išėję mano meilūs broliai, taboką barsto man visi senoliai, visi aplinkui, pasakas skaita, aš nežinau, kuri dabar karta, kieno lazda, armonikėlė, pypkė, ir kam ant kelių, kūdikėli, lipki, žmonių kvėpavimas virš būsto kyla ir saulės pinigėlis nenudyla.

Atrodo, knygą atvertę senelis, atkimsta jidiš, silkė galvą kelia, viščiukas, revoliucijų ištroškęs, tarp troleibusų dvi mekena ožkos, biblinę kalbą primena, kad jau aš tavo viešpatijoje, dangau.

Ir sinagogos pilnos slabadėnu, ir vaikšto čia frakuotos mano dienos, ir skaito Dievo priesakus Sekma, mamytė Mirjam džiaugiasi suknia. Ir Dievas žuvs akordeoną tempo ant žemo suolo prie gatvės kampo.

LAI DOTUVĖS

Kai cadiką laidojo, degė prie lovos žvakutė aukšta. Vaikai balų purluose laigė ir turškės ant skiedrų višta.

Pasaulis klegėjo, ir baudė tėvai išsijuosę vaikus. Gaidys seną žąsiną skriaudė, pentiniais jam taršė pūkus.

Teisėjas sukčiavo prieš bylą — ką nuoga, nurenęs, paleis. O elgeta sekė, kaip svyla išplaukę rugiai pakiemiais.

O caras mokino mus melstis diržams ir žvaigždėms, ir sagtims. Čigonė sumislėjo vestis — nušvitрино pirklių akim.

Karveliai plazdėjo virš kūno, o saulė dar skaitė knygas, šalia mokinukai, už kūdros, draugs draugui vis lankstė rankas.

Į dangų pamišęs kirpėjas vis kopė ir meldė dukters. Ir, pelenus keldamas, vėjas kuždėjo jam pasakėles.

Velionys, sustoję prie vartų, kuždėjos, kad nieko dabar iš naujo ir jie nesutvertų, jei vėl juos užgriūtų darbai

pasaulį taisyti ir rengti jį rūbais puošniausių laikų. Ir ranką valdovams nulenkti, ir verkt prie sauų palaikų.

VIENAAUKŠTIS MIESTELIS

Žalia tvora, gaidys, drūti kotletai. Per amžius — katalikų apeiga. Studentai skuba kortom kvailį pliekti. Bobutė. Jos rožančius ir liga. Gatvėlė su šaligatviais griežtaisiais, kur veda į mišias bei vestuves. Šuo, kurs išpažįsta šventą dvasią degtinės, žaidžia topolių pūkais. Jie, kartais, leidžia kilstelėti nuo žemės bobutės sapnui ir vaikų jausmams, ir, metropolija pavertę kaimą, kryželiams kelia kainą ir laikams. O kas numiršta po Dievais, aliejum per sieną nutapytais — tam garbė. Nekrikštyta, tokių nesigailėjo vien juodadarbė žemės kirmėlė.

KRONIKA

Mano mamos kriminalinė kronika, porcelianinė brolio armonika, Jos nuogastavimai: „tupiasi suodžiai“, jos išgyvenimai, bulvės ir žodžiai. Jos papiljotės, jos raukšlės ir miegas, tartum konclagerio šiugždantis sniegas. Veidas, aprūkęs epochos stebuklais, žydės reumatas. Virtuvėje žiurkės.

Tarp kaminių klūpo suodžių madona, karas sugriovė jos šventąją bromą. Sklaido tikrai praeities detektyvą, Dievas atleido ir turi ją gyvą.

Kvepia silke, burokėliais ir suodžiais, suodžiais drėgnais, iš Beliejaus, ir žodžiais

jausmus. Algirdas stovėjo ramiai, vilkėdamas savo kareivio uniformą, laikydamas rusišką kulkosvaidį. Jis galėjo girdėti savo balsą, sklindantį po medžiais. Jo draugai, Geležiniai vilkai, stovėjo kartu su dangum ir žeme palidytį jo priesaiką:

„Aš, Algirdas Markevičius, prisiekiu visagaliu Dievu ir vardu brolių, kritusių už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, panaudoti visas savo jėgas nepriklausomai Lietuvai atstatyti, atiduoti visą savo galią ir savo gyvybę, griežtai vykdyti įsakymus, laikyti savo veiksmus paslapyje, vengti susitikimų su priešais ir viską pranešti savo viršininkams. Aš žinau, kad jeigu šią priesaiką sulaužysiu, būsiu nubastas mirtimi. Tepadeda Dievas man šią priesaiką įvykdyti“.

Geležinio vilko pulko kapelionas, kuris rankeje laikė šventąjį raštą, tarė: „Tegyvuoją Lietuvą“. Ir visi kareiviai, visi Geležiniai vilkai sušuko: „Tegyvuoją Lietuvą...“

Miškas pasidarė dar išmintingesnis savo pažinimu pasaulio ir jo žmonių...

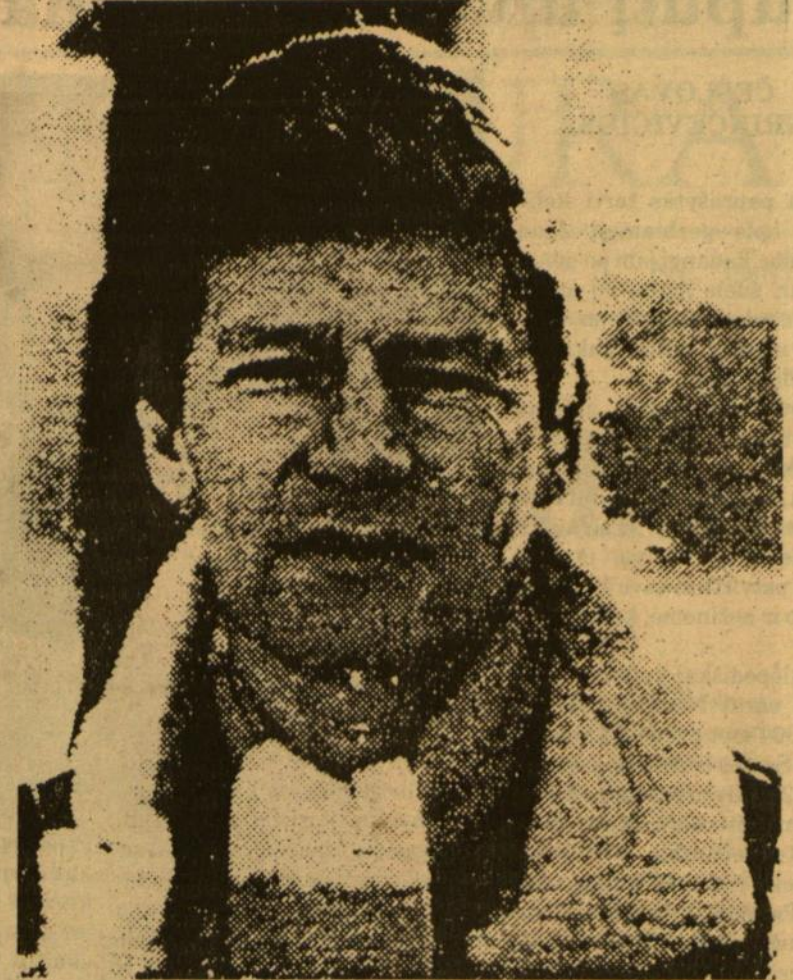
Ir žmogus, kuris save vadino Geležiniu vilku, žmogus, kuris spėjo dvidešimt šešis priešus nužudyti, pats dar dvidešimt vienerių metų nesulaukęs, šis žmogus apleido mūsų žemę, ir mirtis jį pernešė į kitą krantą, kur prasideda amžinybė.

Lijo visą naktį. Patekėjo saulė, išdžiovinu lapus ant medžių ir artėjant vidudieniui vėjas nupūtė paskutinius du lašus nuo dviejų kareivių, gulinčių po medžiu.

Medis pakuždėjo eileraštį, kurį miškas girdėjo:

Geles paveldės tavo akis.
Akmenys paveldės tavo kaulus.
Vėjas paveldės tavo mintis.
Žmonių širdys paveldės tavo žodžius...*

* Aleksandr Blok.

Markas Zingeris

žydiškais žarstosi, kad pakelčiau sunkią jos dalią ir kelią nueičiau

vokiečių supamą, rusų žandarų vaiką mylėčiau per karą, po karo, kad sugiedočiau be žodžių jai psalmę ir pasodintčiau lietuvišką palmę.

Markas Zingeris gimė 1947 metais Prienuose. Jis gyvena Kaune su žmona ir dviem vaikais. Baigęs žurnalizmo studijas Vilniaus universitete. Lietuvos atgimimo metais veikė Sąjūdyje ir buvo išrinktas Kauno Žydų kultūros draugijos pirmininku. Dėstė filosofiją Kauno institutuose ir vienuolika metų buvo Valstybinio istorijos muziejaus mokslinis sekretorius. 1990 metais Markui Zingeriui buvo įteikta geriausio metų naujojo autoriaus premija už jo antrąją poezijos knygą, kuri buvo išleista 1989 metais. Marko Zingerio kūrybos pagrindinės temos — Holokosto paliktos dvasinės problemos, Lietuvos žydų kultūrinis paveldas. Jo eilėraščiai yra išversti į jidiš, rusų ir anglų kalbas. Markas Zingeris yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys. Jo eilėraščių rinkiniai *Namas iš kedro* (Vilnius, 1984), *Vakaras vaikystėje* (Vilnius, 1989). Jo trečioji poezijos knyga ruošiamą spaudai ir bus išleista Vagos leidyklos.

(Pirmieji du čia spausdinami eilėraščiai jau buvo išspausdinti *Sietnyo* (X, 1991) žurnale Lietuvoje, o likusieji *Metmenų* 59-ajame numeryje 1990 metais.)

Ir medis pagalvojo apie save ir savo neišvengiamą mirtį, ir staiga ėmė drebėti visais milijonais savo ląstelių.

(Vertė Gytis Liulevičius.)

Bernard Karawatzki gimė 1938 metais Varšuvoje. Kilus Antrajam pasauliniam karui, jo šeima pasitraukė į Sovietų Sąjungą. Karas juos vėl palietė 1941 metais. Jo tėvas įsijungė į pagrindžio judėjimą prieš vokiečius, o likusi jo šeima (motina, jaunesnis broliukas ir jis pats) gyveno vokiečių okupuotose Gudijos srityse nuo 1941 iki 1944 metų. Beveik metus jie gyveno gete, ir taip pat turėjo slaptystis miškuose.

1944 metais motina su berniukais persikėlė į Vilnių, ir Bernardas buvo atiduotas į našlaityną. Būdamas dar jaunas berniukas pokario Lietuvoje jis susidraugavo ir užmezgė ryšius su Lietuvos partizanais, rezistentais prieš sovietinę okupaciją. (Šiuos savo išgyvenimus jis aprašo danų kalba išleistoje knygoje *Jernulven*.)

1951 metais šeima vėl susijungė, kai jo tėvas buvo paleistas, atlikęs bausmę Sibiro kalinių lageryje už „išdavystę“. Kaltinimas buvo nepagrįstas ir tėvas net nebuvo buvęs teisiamas. 1956 metais Bernardas baigė gimnaziją ir muzikos mokykloje studijas. 1957 metais jo šeima repatriavo į Lenkiją, kur jis pradėjo studijuoti muziką Varšuvos konservatorijoje, ją baigdamas 1964 metais, M.A. laipsniu. Nuo 1959 metų jis buvo smuikininkas įvairiuose orkestruose. Daugiau kaip dvejus metus buvo muzikų sąjungos pirmininkas Varšuvos Operoje.

1969 metais jis buvo areštuotas už platinimą draudžiamos literatūros Sovietų Sąjungoje ir Lenkijoje. Po poros mėnesių tardymo buvo nuteistas trejiems metams kalėjimo. Veliau jam buvo suteikta amnestija ir jo bausmė sumažinta iki pusantrų metų.

Paleistas 1970 metais, Bernard Karawatzki gavo leidimą palikti kraštą. Danija suteikė jam ir jo šeimai visas ir politinį azylį. Atvykęs į Daniją 1971 metais netrukus buvo priimtas į Sjælland Simfoninį orkestrą smuikininku ir nuolatinio orkestro sudėties nariu.

Truputį apie Joną Dainauską

ČESLOVAS
GRINCEVIČIUS

Buvau paprašytas tarti kelis žodžius apie geriamąjį Joną Dainauską, kadangi jam po metų, ne dabar, sueis lygiai 90 metų. Vadinas, skelbiami Jono Dainausko metai. Geriau anksčiau negu vėliau.*

Kalbėti apie mažai žinomą žmogų sunku, o apie labai žinomą dar sunkiau. Visi pažįstame Dainauską, žinom jo darbus, visuomeninį krūvį. Tačiau ir pažinodami jį, norime iš kitų išgirsti, patvirtinti savo žinojimą. O gal ko ir nežinome, kas reikėtų žinoti?

Enciklopediškai kalbant: gimė Kaune, carui Nikolajui II valdant, 1904 metų sausio 21 dieną. Mokėsi Saulės ir Aušros gimnazijose; 1923 dalyvavo Klaipėdos atvadavime. Studijavo Kauno universitete techniką, bet baigė teisę. Teisę ir teisės istoriją studijavo ir Paryžiuje. Nepriklausomoje Lietuvoje dirbo Vidaus reikalų ministerijoje, dėstė teisę Policijos mokykloje. Pirmosios sovietų ir vokiečių okupacijos metais dirbo advokatu. Karui baigiantis, devynis mėnesius išbuvo komunistų nelaisvėje, bet apskrumo dėka iš nelaisvės pabėgo ir ilgokai gyveno Lenkijoje ir Prancūzijoje. Į Ameriką atvyko 1961 metais. Tiek sausų žinių.

O dabar iš gyvenimiškų k gu. Pirmiausia jis yra skautas. Pavyzdgingiausias koks gali būti, ne eilinis. Nepanašus į daugelį, kuris mokydamsis ar studijuodamas, priklauso ar skautų, ar ateitininkų, ar kitai jaunimo organizacijai, bet vėliau to nemini ir net užmiršta tokiu buvęs. Jonas Dainauskas ir šandien dažnai matomas spaudoje su jaunais skautais, uniformuotais, ar bent juostele persirišęs. Tai gražus pavyzdys jaunimui, kaip sykį duoto įždžio reikia laikytis visą gyvenimą. Todėl skautija jį ir pakėlė į Garbės skauto eiles.

Jaunystėje jis buvo sportininkas; anais laikais šaudymo sporto buvo valdyboj. Dainauskas daugelio knygų, periodinių leidinių redaktorius: *Tautos praeities*, Lietuvos pogrindžio *Aušros* ir kitų; vertėjas, pavyzdžiui, Radzevičiūtės *Baisus senelis*; bibliografas, bibliotekininkas, lektorius (Pedagoginiame lituanistiniame institute Čikagoje), Lituanistikos tyrimo ir studijų centro tarybos sekretorius. Bet užvis labiausiai aktyviai reikišias kaip istorikas, senų raštų, kronikų, mažai iširtų faktų interpretatorius, plataus masto kultūrininkas, publicistas, nepavargstantis darbininkas.

Čia reikia truputį nukrypti ir šalia Dainausko išvesti paralelę su kitu panašiu kultūrininku, mirusiu prieš 24 metus, labai gerai žinomu literatu Benediktu Babrausku. Kas tarp jų bendra? Bendras jų visom įegom atsidavimas savo pašaukimui, pamėgtai mokslo sričiai, tam aukojant savo laiką, poilsį, išteklis, sveikatą. Babrauskas gyveno menkam namely, neturėjo automobilio, bet jį matėm kiekvienam renginy; pirklo, prenumeravo kiekvieną lietuvišką knygą, laikraštį, ne vien leidžiamą išeivijoje, bet, kiek pasiekė, ir iš Lietuvos. Skaitė, kiekviena proga galėdavo atmintinai pacituoti ilgiausias ištraukas iš senų knygų. Rašytas lietuviškas žodis jam buvo virš visko.

Mūsų Dainauskas tokiu uolumu seka Lietuvos kaimynų ir ne kaimynų istoriografiją, kurioj nors kiek paliečiama ir Lietuva. Kaip Babrauskas kiekviena proga galėdavo kalbą pajvairinti kokių prisiminimu, pavyzdžiui, kokių anekdotų apie Smetoną Kauno Božegrailko Sruoga pasakė Binkiui, taip Dainauskas savo

Jonas Dainauskas

Jono Kuprio nuotrauka

prakalbose gali jas pailiustruoti linksmesne istorijėle, pavyzdžiui, ką Jogaila, medžiodamas Gardino giriose, pasakė tarnui, kai tas vijos ir nepavijo meškos; arba kaip Dlugošui vis lūždavo plunksna, kai jis kartais norėdavo ką ir teisingai parašyti apie Lietuvą, o objektyvumu jis nepasizymėjo.

Tie du garbingi kultūrininkai panašūs dar vienu atžvilgiu. Prieš daugelį metų kunigas Vytautas Bagdanavičius ruošė literatūrinį renginį ar knygos sutiktuves ir ieškojo pagrindinio kalbėtojo. Jam buvo pasiūlytas Babrauskas. „Taip, jis čia nepažinomas, bet kai jis pradės kalbėti, kaip jį reikės sustabdyti?“ — susirūpino Bagdanavičius. Mūsų Dainauskas taip pat galėtų kalbėti ilgas valandas be sustojimo, ir jo kalba būtų labai įdomi, bet jis disciplinuotas, žino, kiek reikia kalbėti, kad neišvargintų klausytojų, jo nereikia stabdyti. Jo žodis visada paremtas faktais, turiningas. Jis klausytojus užveda ant kelio, verčia

susimastyti. Po to noris ir pačiam tuo klausimu plačiau susidomėti. Priešingai, negu esti po kitų kalbėtojų, kai nuo dalykų, apie kuriuos buvo kalbama, klausytojai atbaidomi. Iš Dainausko pasakaitos išeini vis ką nors naujo išsinešdamas.

Dainausko, bent pastaruoju metu, pamėgtoji istorijos tezė, kad Lietuvos krikščionybės pradžios reikia ieškoti ne nuo 1387, bet nuo 1261 metų, nuo Min-daugo krikšto, o ne nuo Jogailos ir Vytauto. Kam reikia išsižadėti šimto su ketvirčiu metų Lietuvos išjungimo į krikščioniškąją Europą? Tuo reikalu jis parašė, skautai ir išleido jo didelį veikalą. Bet čia kuriozas: Lietuvos rašytojų sąjungos organas, *Literatūra ir menas*, per tris numerius įsidėjo ilgoką knygos recenziją, ir nei recenzentas, nei redaktoriai nesiėmė pažūrėti į knygos pirmą puslapį ir visur rašo *Juozas Dainauskas*. Šiame žemyne gyvendamas, Dainauskas krikščionybės ir kitais istoriniais klausimais

mais parašė kelis šimtus straipsnių. Tikro skaičiaus jis ir pats nežino.

Būdamas didelis knygos mylėtojas, ne vien mėgėjas, per trisdešimt metų surinko didžiulę biblioteką, daugiau negu 18,000 tomų, liečiančią Lietuvos istoriją. Biblioteką perleido Lituanistikos tyrimo ir studijų centrui Čikagoje, ir ji sukrata, į lentynas sustatyta vienam Jaunimo centro kambariui. Tai didelis kultūrinis lobis, sukratas vieno asmens.

Pažymėtinas Dainausko sugebėjimas rasti, sužinoti bet kur pasaulyje, ne vien Amerikoje ar Europoje, bet ir kitur, pavyzdžiui, Saudi Arabijoje, kokį leidinį, kur kalbama ir apie Lietuvą, tą leidinį ar jo kopiją, ištrauką gauti. Tokiu būdu jo biblioteka labai naudinga mokslui, paranki Lietuvos praeičiai tirti.

Jis plačiai susirašinėja su užsienio mokslininkais, istorikais, bibliografais. Su jais pasikeičia informacija, jeigu reikia, padiskutuoja, pasiginčija, atitaiso klaidingus ar tendencingus tvirtinimus. Juk istorijos tiesą lengviausia iškreipti, nutylėti. Bent išeivijoje kito tokio veiklaus istorijos enciklopedisto nežinome.

Nors ir pavydėtino amžiaus, Jonas Dainauskas aktyviai dalyvauja visur, kur vyksta kultūrinis judėjimas. Visur susieja. Tas jo aktyvumas kaip tik ir padeda jam užmiršti žmogiškas bėdas, ligas, negalavimus. Jam prieš akis aukštesnis tikslas, negu rūpintis vien tik savo egzistencija. Aktyvumas palaido jo energiją. Ir šiandien jis dvasiškai jaunas, suprantą ir mėgsta švelnų humorą. Gal todėl ir neturi priešų, bent apie juos nekalba. Nematėm jo ir supykusio.

Prasidėjus 1993 metams, skelbiame Jono Dainausko metus ir jam linkime su tokiu pat jaunatvišku entuziazmu, užbaigus devintą dešimtmetį, pradėti ir tęsti dešimtąjį, persikeliant į trečiąjį kalendorinį tūkstantmetį.

tinį žvelgimą į žmogų ir aplinką ir jų neeilinį talentą. Tos kartos poveikis pastebimas dar ir šiandien mūsų dailėje. Dar turime gyvų ir kūrybingų tų savųjų veteranų ir Lietuvoje, ir plačiame pasaulyje, bet jų gretos labai išretėjusios.

Lietuvos likimas nė vieno mūsų neaplenkė — neaplenkė jis nė lietuvių liaudies savitojo kūrybinio pasaulio, sukurto anoniminių menininkų, ir moderniosios Europos dailės. Europos didieji dailininkai tapo įkvėpimu ir nuoroda į naujas išraiškos ir technines galimybes; Europos dailės akademijose ir mokyklose mūsų jaunieji dailininkai ne tik mokėsi ir tobulinosi, bet ir išgarsino Lietuvos vardą, nes jų mokytojai greitai pastebėjo savo studentų išskir-

Paulius Augius

Pavasario fejka, 1960
Linoraižinis, 7,5" x 9,75"

Iš parodos „Lietuvių dailės Odiseja I“, atidarytos vakar, vasario 27 dieną, Lietuvių meno muziejaus dailės galerijoje, Lemont, Illinois, kur ji vyks iki šių metų kovo 28 dienos.

Laiškai iš Vilniaus

(Atkelta iš 3 psl.)

jes LKP prezidiume. Tą sakydamas, pirmiausia turiu omeny ne vien kalbos turinį, bet ir kalbėjimo manierą — rėksmingai ir nuolat pabrėžiant save, kalbant ne apie esmę, bet apie savo nuopelnus — *aš dalyvavau, aš padariau*, etc. Pagaliau gal ne taip ir blogai — buvusio VLK po pirminin-

kas remia dabartinį LDDP lyderį? Pagalvoji — juk būtų nelyginamai blogiau, jei tebegyvuotų didieji lietuvių tautos satelitai Petras Griškevičius ir Antanas Snieckus — ir tuomet pirmininkas taip pat įtemptai juos palai-kytų (galgi net dalyvaudamas jų prezidentinėje rinkimų kampanijoje)? O tempora, o mores! — kaip dūsavo klasikas.

Postkomunistinė visuomenė nėra labai mobili — rinkdamasi vienpartinę valdžios struktūrą, ji manosi išsprendianti daugelį socialinių, ideologinių ir psichologinių prieštaravimų. Tačiau kaip jai parodyti, kad sovietinis mentalitetas vis dar graužia jos smegenis — ji nenori matyti, kad korrupcija, hiperinfliacija, valdininkavimas, ekonominis tautos apvaginėjimas tęsiasi. Ir kas žino, kada pasibaigs? Gal tuomet, kai nebebus ką glemžti?

Nuoširdžiai —

Julius Keleras

Sudiev — JK

Iš Broniaus Kvickio „Mūsų Lietuva“, I — Vokietijos nacių 1941-1944 m. Pane-ruose nužudytų žydų ir kitų tautybių gyventojų masiniai kapai.

nepriklausomybės atstatymo, taigi per tą skaudųjį ir tamsųjį pusšimtį metų, vienon parodon ir ją parodyti pasauliui ir Lietuvai. Tikime, kad anksčiau ar vėliau tokia paroda bus sutelkta Lietuvoje, nes nemaža mūsų dailininkų savo kūrinius yra jau nusiuntę į Lietuvą ir daugelis dar tai padarys.

Ši paroda tėra trumpas žvilgsnis į vieną svarbų tarpsnį lietu-

Kertinė paraštė

(Atkelta iš 2 psl.)

sunaikinimą ar jo pateisinimą — tikrai žingsnis.

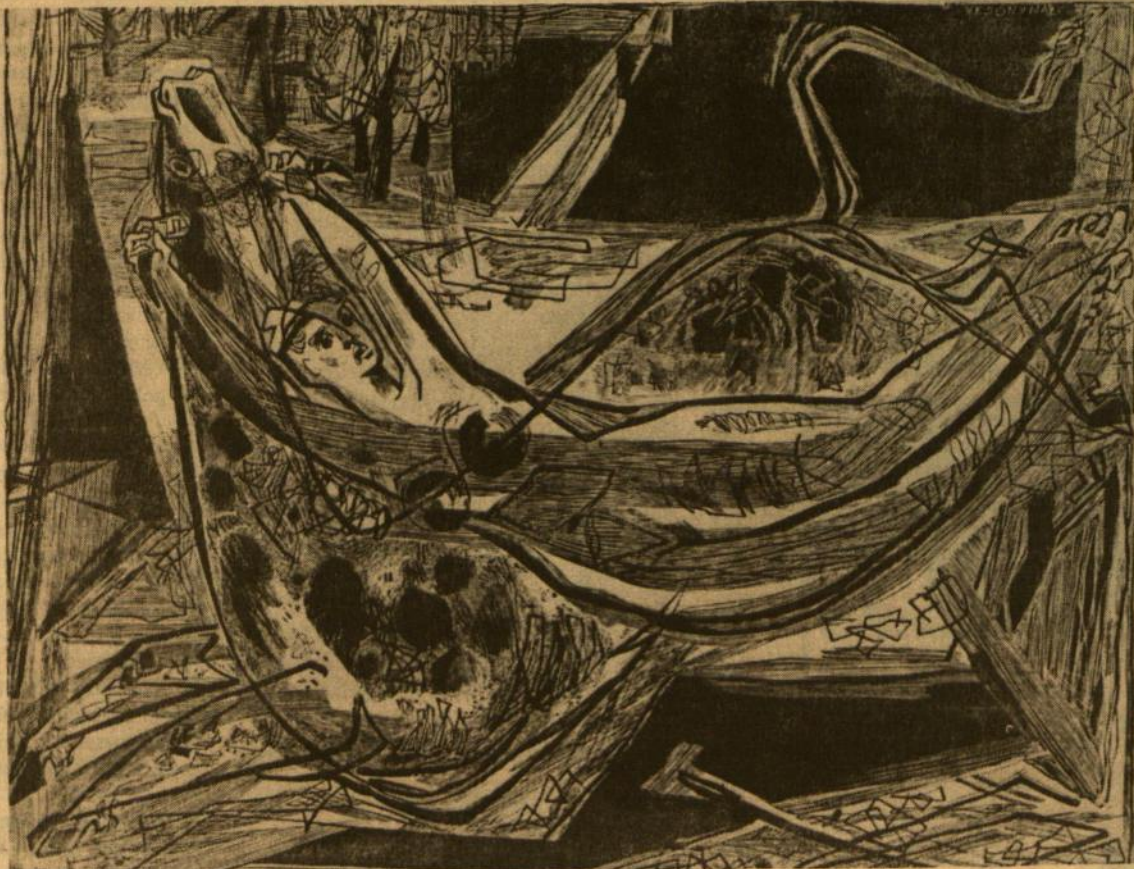
Lietuviai ir žydai, šimtmečius išgyvenę šalia, taip mažai vieni kitus pažinojome. Suartėję, abejai praturtėdavome. 1990 metais vėl aplankytasis Kauno senamiestis, kaip ir 1944 metais paliktasis, buvo nykesnis ir skurdesnis be žydų („Judenrein“). Žydų ir jų kultūros buvimas ypač svarbus mūsų savimonei, mūsų bandymams atsakyti į nesibaigiantį klausimą: „Ką reiškia būti lietuviu?“ Be Marko Zingerio, gal vienintelio lietuviškai teberašančio Lietuvos žydų poeto, nežinotumėme, kad „dangus Lietuvos / floimencimeso spalvos“ — ir nepatirtumėme daugelio kitų spalvų, niuansų, idėjų. Lietuvos vizija Oskaro Milašiaus poezijoje neatjungiamo nuo žydiškosios mistikos sluoksnio. Be žydų, be artimo, kaimyniško pokalbio su jais, būsime skurdesni, kaip ir Kauno senamiestis.

Pats laikas lietuviams ir žydams suartėti reikliau gydyti praeities žaizdas — su abipuse pagarba tiesiai ir, ypač, visiems kentėjusiems ir žuvusiems. Tėvynėje ir užsienyje yra daugelis geros valios lietuvių ir žydų, tereikia jų paieškoti, mokėti juos atrasti. Suporuokime kad ir A. Pirockino straipsnį *Tiesoje* (1992 m. rugsėjo 23 d.) su Berelio Kaganų šiame numeryje ir iš karto pralobsim — aprėšime gražų, erdvų sklypą, kuriame galima statyti bendrus ateities namus.

Kadais tėvynėje, atėjus „šabasu“, kai kurie lietuvių padėdavo suvi kaimynams žydams padaryti tai, kas šiems šventą dieną buvo uždrausta — atnešti malkų ar vandens, užkaisti krosnį, užgesinti žvakes. Tokie paslaugūs nežydai būdavo vadinami „šabės gojim“. Taip regiu ir šio numerio prasmę. Būkime „šabės gojim“, uždeikime kad ir po mažą žvakutę, idant visiems būtų šviesiau istorijos sutemose.

Algirdas Landsbergis

P.S. Vakara 2 valandą ryto buvo paskelbti prezidento rinkimų rezultatai: negalutiniais duomenimis 1,210,517 rinkėjų pasisakė už Algirdo Brazausko kandidatūrą, o 767,345 rinkėjai pasirinko Stasio Lozoraičių. Apie tai, ką galvoja žmonės, turintys platesnę politinę perspektyvą, bandysiu parašyti kitame laiške.

Vytautas K. Jonynas

Iš parodos „Lietuvių dailės Odiseja I“, vykstančios Lietuvių meno muziejaus dailės galerijoje, Lemont, Illinois.

Europa, 1953
Medžio graviūra

* Žodis, pasakytas Jaunimo centre, Čikagoje, pageriant Joną Dainauską 1993 m. sausio 24 d.